

УДК 37.01:13.130.2:14:172.054:930.85.008 «П. Куліш»

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-322-330](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-322-330)

Шевченко Світлана Миколаївна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вулиця Січових Стрільців, 52Д, Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0002-0432-8893>

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ПАНТЕЛЕЙМОНА ОЛЕКСАНДРОВИЧА КУЛІША (1819 – 1897)

Анотація. У статті висвітлений життєвий і творчий шлях Пантелеймона Олександровича Куліша, становлення його як педагога; показана просвітницько-національна позиція просвітителя; представлено результати аналізу праць ученого з позицій педагогічно-національного характеру. Обґрунтовано актуальність проблеми у цьому напрямку і доведено, що видатний просвітитель, літератор, мовознавець, перекладач, педагог-методист Пантелеймон Куліш усе своє життя служив українській національній ідеї, убачав у ній єдину мету. З'ясовано, що просвітницька діяльність і невтомна, творча праця П. Куліша була спрямована на збагачення культури і освіти українського народу. Встановлено, що П. Куліш був багатогранною людиною у знаннях і своєю діяльністю охопив літературу, філологію, етнографію, а також перекладацьку, видавничу, педагогічну справи. Доведено, що головним завданням своєї творчості він вважав збереження національних традицій, розвиток рідної мови і культури, утвердження почуття національної самосвідомості, збагачення духовного арсеналу українського народу здобутками світової цивілізації.

Визначено, що письменник, педагог, історик, етнограф, громадський діяч, видатний просвітитель Пантелеймон Куліш боровся на національну освіту, дбав про збереження живої української мови, введення її у науковий, літературний, освітянський простір. Доведено, що особливою подією часу стала укладена ним українська «ГраMATка» та новий фонетичний правопис («кулішівка»), оскільки це був перший підручник українською мовою для народної школи мав виховний і пізнавальний зміст. Зазначено, що всі праці П.Куліша пройняті патріотично-національним напрямом із збереженням рідної, української мови. Розкрито педагогічні ідеї ученого, а саме: *навчання дітей рідною мовою, історії нашого рідного краю од найдавніших часів; розвиток патріотичних почуттів; гуманних і духовних цінностей; боротьба та сприяння доступності і підвищенню освітнього рівня українців.*

Ключові слова: Пантелеймон Олександрович Куліш, педагогічні ідеї, прсвітитель, рідна, українська мова, культури і освіти українського народу.

Shevchenko Svitlana Mykolayivna, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Senior Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 52D Sichovykh Striltsiv Street, Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0002-0432-8893>

PEDAGOGICAL IDEAS OF PANTELEIMON ALEKSANDROVICH KULISH (1819 - 1897)

Abstract. The article highlights the life and creative path of Panteleimon Aleksandrovich Kulish, his development as a teacher; the educational-national position of the educator is shown; the results of the analysis of the works of the scientist from the positions of pedagogically national character are presented. The urgency of the problem in this direction is substantiated and it is proved that the outstanding educator, writer, linguist, translator, teacher-Methodist Panteleimon Kulish served the Ukrainian national idea all his life, saw her as the only target. It was found out that the educational activity and the tireless, creative work of P. Kulish was aimed at enriching the culture and education of the Ukrainian people. It has been established that Kulish was a multifaceted person in knowledge and his activities covered literature, philology, ethnography, as well as translation, publishing, and pedagogy. It is proved that he considered the main task of his work to be the preservation of national traditions, the development of his native language and culture, assertion of a sense of national self-consciousness, enrichment of the spiritual arsenal of the Ukrainian people with the achievements of world civilization.

It is determined that the writer, teacher, historian, ethnographer, public figure, outstanding educator Panteleimon Kulish fought for national education, took care of preserving the living Ukrainian language, introducing it into the scientific, literary, educational space. It is proved that the Ukrainian "Gramatka" concluded by him and the new phonetic spelling ("Kulishevka"), concluded by him, was a special event of the time, since it was the first textbook in Ukrainian for a folk school that had educational and cognitive content. It is noted that all the works of P. Kulish are imbued with a patriotic-national direction with the preservation of the native, Ukrainian language. The pedagogical ideas of the scientist are revealed, namely: teaching children in their native language, the history of our native land from ancient times; development of patriotic feelings; humane and spiritual values; struggle and promotion of accessibility and raising the educational level of Ukrainians.

Keywords: Panteleimon Alexandrovich Kulish, pedagogical ideas, educator, native, Ukrainian language, culture and education of the Ukrainian people.

Постановка проблеми. Нині особливого значення набувають імена вітчизняних педагогів, творча спадщина яких містить просвітницькі, виховні й дидактичні ідеї, що можуть поповнити історію теорії і практики виховання та навчання, національної освіти і шкільництва. «...Звернення до творчої біографії є і традицією, й інновацією, бо збагачує й урізноманітнює наші уявлення про історико-педагогічний процес, сприяє його новому прочитанню, а також відкриває нові грані, новий зміст, нові цінності цього процесу як важливі складові наукового дискурсу» [7, с. 37].

Актуалізація вивчення діяльності і творчості педагогів, які працювали в означений період пов'язує початок розвитку сучасної національної педагогічної думки. Ці діячі спиралися на етнографічно-культурницьку, народницьку парадигму й мислили в контексті натурфілософії. Їх погляди наукові, педагогічні лежали в площині української мови, історії, літератури, фольклору і базувалися на здобутках Київської Русі [7, с. 57]. Вітчизняна педагогічна думка цього періоду представлена цілою плеядою видатних педагогів-просвітників, культурних, громадських діячів, серед яких чільне місце належить Пантелеймону Олександровичу Кулішу (1819–1897).

Видатний просвітител, літератор, мовознавець, перекладач, педагог-методист Пантелеймон Куліш усе своє життя служив українській національній ідеї, убачав у ній єдину мету. Просвітницька діяльність, невтомна, творча праця П. Куліша була спрямована на збагачення культури і освіти українського народу. П. Куліш багатогранною діяльністю охопив літературу, філологію, етнографію, а також перекладацьку, видавничу, педагогічну справи. Головним завданням своєї творчості він вважав збереження національних традицій, розвиток рідної мови і культури, утвердження почуття національної самосвідомості, збагачення духовного арсеналу українського народу здобутками світової цивілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-культурологічна, етнографічна, перекладацька, видавнична, лінгвістична, літературна, культурно-громадська діяльність П. Куліша, окремі аспекти просвітницько-педагогічної спадщини стали предметом наукового дослідження у 20-х рр. ХХ ст. О. Грушевської, М. Грушевського, О. Грушевського, В. Дорошенка, С. Єфремова, І. Житецького, Є. Кирилюка, А. Лободи та ін.

Сучасне осмислення розвитку вітчизняної педагогічної науки знайшло відображення у працях О. Адаменка, М. Богуславського, Л. Ваховського, Н. Гупана, Н. Дічек, О. Коновець, О. Міхна, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка. У цьому контексті дослідники української історії педагогіки Л. Березівська, Л. Вовк, І. Зайченко та ін., які аналізують окремі аспекти теоретико-педагогічних надбань П. Куліша активного учасника національно-просвітницького руху, члена Петербурзької Громади та популяризатора й ідеолога національної ідеї.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас історіографічний огляд засвідчує, що педагогічна й науково-просвітницька діяльність П. Куліша ще недостатньо вивчена. Не дістали належної уваги його педагогічні погляди, ідеї, що їх зберігають спеціальні наукові праці, літературні твори, епістолярій. Досвід просвітницько-педагогічної діяльності П. Куліша, її актуальність та історико-педагогічна значущість для розвитку освіти в Україні зумовили вибір теми нашого дослідження.

Мета статті: розкрити педагогічні ідеї П.О. Куліша та зробивши аналіз висвітлити їх в окремих працях.

Виклад основного матеріалу. Ще студентом-слухачем історико-філологічного, юридичного факультетів Київського університету ім. Св. Володимира П. Куліша (1839) помітили як здібного та талановитого дворянина-студента. Хоча за певних обставин, які склалися в закладі йому прийшлося його залишити але викладачі у ньому бачили майбутнього вченого. Не випадковим було П. Куліша знайомство із професором М. Максимовичем та протекції помічника попечителя Київського учбового округу М. Юзефовичем. За їх допомоги та клопотання П. Кулішу було надано місце вчителя у Луцькому повітовому дворянському училищі на Волині, де він із 28 січня до серпня 1841 р. викладав російську мову.

З початку офіційної педагогічної діяльності на посаді молодого вчителя, почали формуватися погляди на організацію навчально-виховного процесу. Педагог особливу увагу звертав на дисципліну під час навчання як важливу передумову пізнавальної діяльності учнів та на вагомий чинник їхньої організованості, уважності, сконцентрованості їх на уроці. Листуючись із М. Максимовичем (1841) П. Куліш писав: «...Я перед учнями зумів повести себе так, що без усяких покарань заставив їх підкорятися мені безумовно: уроки вивчають зразково, а в класі під час моєї лекції так тихо, як в університетській аудиторії, чого інші вчителі не можуть добитися ніякими суворостями» [1].

Дбаючи про розвиток української мови й освіту народу, П. Куліш створив перший український фонетичний правопис, який справедливо названо його ім'ям – «кулішівка». Учений-патріот - зробив величезний внесок у розвиток української культури, літератури, мови, науки, зокрема українського шкільництва. Ідея відродження рідної школи та створення українських підручників глибоко хвилювала видатного педагога, справжнього патріота П. Куліша. Уперше в історії розвитку української школи був узагальнений досвід викладання рідної мови попередніми поколіннями, представлені ідеї П. Куліша, як потрібно будувати навчання мови. Навчання рідною мовою, засвоєння етики свого народу - ці важливі чинники він вважав головними у формуванні духовного світогляду учнів.

Однією із ідей П. Куліша була пропозиція «спростити український правопис і пристосувати його до найлегшої вимови слів» для українського шкільництва. Вболіваючи за освіту і виховання українських дітей, їхню духовність, П. Куліш видав для них «Граматку» – український буквар і читанку - підручник для дітей, написаний сучасною українською літературною мовою (Петербург, 1857 р.).

Як відомо, у передмові до «Граматки» П. Куліш писав: «Найперше діло в отця-матері..., щоб дитину своєю рідною мовою доводити, щоб дитина, вчившись письменства, од своїх людей не одвикала і на добро своїй громаді до розуму доходила...» [3, 3]. Просвітитель розумів, яку велику вагу матимуть знання для дитини, щоб вона, нарешті, відчула себе особистістю в дорослому віці. І, насамперед прискіпливо добирав П. Куліш до підручника змістовні твори, серед яких і оповідання про славне минуле українського народу, і відомості про видатних історичних осіб, і уривки з пам'яток культури та фольклору. В кінці підручника, у «Слові до письменних», митець закликає шанувати рідне слово, бо, на його думку, «хто його зневажає і забуває, той самохіть виганяє себе з рідної сім'ї української...» [3, 135].

Як відомо, до «Граматки» П. Куліша український правопис був не уніфікованим, що пояснювалося непогодженістю мовних правил в українських землях, які входили до різних держав. Але, учений був настільки обдарований, щоб написати такий уперше унікальний педагогічно-методичний посібник з української мови. За його дослідженнями немає «у нас на Україні граматик і букварів», «бо друковані не нашою мовою...». Втілення в життя українським педагогом провідного принципу педагогіки навчання дітей рідною мовою свідчить про врахування особливостей української мови, які П. Куліш вводить позначки **и, е, і, ' (апостроф)** для розкриття її краси і своєрідності. У правописі П. Куліша знайшли відображення й прадавні українські літери «є» та «ї», які використовувалися ще в грамотах Богдана Хмельницького [6, с. 4]. Отже, «Кулішівка» стала основою пізнішого українського правопису в Наддніпрянській Україні кінця XIX – поч. XX ст. Це був першим підручник українською мовою для народної школи.

Аналіз «Граматки» показав, що підручник містив соціально підібраний матеріал для читання, який мав пізнавальний і виховний зміст: повчання, псалми, історичні оповідання.

У «Граматці» було спрощено правопис, забезпечено уніфікацію мовних та писемних правил. У вступі написано: «Треба учить письменства так, щоб дурно часу не гаявши, швидко зрозуміла дитина науку читання, а до сього найперша поміч - щоб граматка зложена була рідною українською мовою» [4]. У вступному слові П. Кулішем описано свій задум: «... я намагався спростити, настільки можливо, український правопис і пристосувати його до найлегшої вимови слів». Крім азбуки, складів та правопису в «Граматці» є розділи: «Прислів'я», «Яка була доля нашого народу од найдавніших часів»,

«Арифметика», «Слово для письменних». Ці розділи мають велике значення. Оскільки розділ «Прислів'я» та «Яка була доля нашого народу од найдавніших часів» насичені змістом народною мудрістю та правдою життя. Учений дібрав змістовні дидактичні тексти, що розвивали високі патріотичні почуття: оповідання про героїчне минуле українського народу, відомості про видатних історичних осіб, уривки з пам'яток культури та фольклору.

Нами встановлено, що у розділі «Яка була доля нашого рідного краю од найдавніших часів» подавалася коротка історія України, географічні описи української землі; характеристика її політичного самоврядування; опис багатовікової боротьби козаків з турками, татарами, поляками та іншими загарбниками. «ГраMATка» включала в себе навчання дітей грамоти, читання й письма українською мовою з елементами граматики, орфографії, а також пояснювального читання з використанням вправ із розвитку зв'язного мовлення. Роботу над граMATикою П. Куліш пропонував організувати практично, радив добирати для навчання доступні й зрозумілі дітям тексти й речення, а правила вивчати не ізольовано, а в тісному зв'язку з читанням, роботою над удосконаленням комунікативних умінь та навичок. Також, в «ГраMATці» подаючи інформацію про священне письмо, П. Куліш використав стародавні традиції навчальної книжки - азбуку XV—XVIII ст. - у формі діалогу (питання - відповідь), навів окремі сторінки біблійної історії, активно вживав народну мову. Це була їх перша публікація. Також із виховною метою були надруковані повчальні прислів'я, зміст яких допомагав майбутнім громадянам жити справедливо.

Аналіз праць П. Куліша свідчить про те, що у текстах для дітей і дорослих, учений подав коротку історію українського народу та імена його найголовніших діячів, уривки з українського фольклору. Письменник звернув увагу дітей і дорослих на важке політичне становище українського народу, закликав до єдності. «ГраMATка» П. Куліша виховувала в дітей і дорослих почуття єдності українства, розділеного кількома сусідніми державами на частини. Розповідалося про українців, які живуть «по обидва боки Дніпра»: у Карпатах, Волині, на Поділлі. Письменник закликав до єдності, «щоб жили люди великою сім'єю» [4]. Ця навчальна книжка призначалася для навчання дітей і дорослих читання, розвивала їхнє мислення, громадські почуття на матеріалах рідного фольклору, адаптованих релігійних текстах тощо.

У 1861 р. Пантелеймон Куліш перевидав «ГраMATку», доповнивши її короткою історією України, а саме: продовжуючи давні традиції української читанки, учений доповнив її новим актуальним матеріалом, узятим із життя. Це була створена навчальна книжка для дітей, умістивши в ній матеріал для керівництва процесом читання вчителями та батьками. Обидва видання широко використовувались у недільних школах у другій половині XIX ст. Вони відіграли позитивну роль у розвитку національної освіти. Отже, П. Куліш створив перший український правопис на фонетичній основі («Кулішівка») та

«Граматку» для українських шкіл який набув значного поширення серед українського населення.

Аналіз праць П.О. Куліша доводить те, що з культурно-просвітницькою метою просвітителі постійно дбаючи про доступність освіти, виховання духовних загальнолюдських цінностей, протягом 1860-1862 рр. видав книжки для народу, так звані «метелики» під спільною назвою «Сільська бібліотека». Вони були для народного читання написані українською мовою. Основною метою їх випуску було бажання дійти своїм словом до найширших народних мас, оскільки рідне слово письменник вважав найбільшим скарбом народу. За час функціонування друкарні вийшли у світ 39 видань цієї серії, де були видрукувані твори П. Куліша та сучасних йому українських авторів (Т. Шевченка, Марка Вовчка, О. Стороженка, Г. Барвінок, Г. Квітки-Основ'яненка та ін.). Із цими книжечками студенти, українська молодь йшла до сільського люду, читали йому видатні твори письменників, навчали його рідної мови [5, с. 94]. Але Ємським указом у 1876 р. цар Олександр II заборонив використовувати українську мову в усіх сферах діяльності, замість «кулішівки» у Східній Україні усю українську літературу до 1905 р. стали друкувати російською абеткою згідно з російським правописом, який у середовищі української інтелігенції дістав іронічну назву «ярижка». Та не дивлячись на це розроблений Пантелеймоном Кулішем правопис із деякими змінами Євгена Желехівського був запроваджений 1893 р. у школах та офіційних установах Австрійської України (Галичина). У 1905 р. заборона московського царя була скасована, українці відмовилися від «ярижки» та повернулися до своєї «кулішівки». Деяко змінивши її, Борис Грінченко видав нею «Словарь української мови». Як відомо, «Кулішівка» становила основу сучасного українського правопису [3].

Просвітитель боровся за народну школу, в якій би жили кращі освітні традиції народу. Він наполягав, що українські діти мали вчитися рідною мовою, яка є неоціненним скарбом духовного зростання дітей. У вірші «До рідного народу» (1882) поет підкреслював виняткову роль рідної мови:

Єдиний в тебе скарб – прапращурівське слово,

Закляв його Боян від кражі й чюдоядства.

Одно воно твого життя міцна основа,

Певніша над усі потуги і багатства [2].

П. Куліш усю свою педагогічну творчість присвятив проблемі поширення освіти свого народу, його літературні, історичні твори, публіцистика – все було спрямоване на те, щоб підвищити освітній рівень українців. П. Куліш мріяв щоб українська освіта була на одному рівні з європейською. На його думку, вітчизняна школа, не повинна бути ізольованою, у ній має розумно, гармонійно поєднатися культура українська з європейською. Це значно підвищувало рівень духовного життя українського суспільства. І, незважаючи на те, що, український правопис писався у несприятливий в період для його розвитку, освічені люди розуміли, що українська нація повинна мати власну писемну

мову, відповідну до усної. Право на рідну мову виборювали численні прогресивні діячі, літератори, філологи, історики і, зокрема Пантелеймон Куліш, який наполягав на думці, що навчання у школі треба здійснювати рідною мовою, зрозумілою дитині від народження.

Також великим здобутком П. Куліша було поширення освіти в Україні та залучення її до передової світової культури. Значну частину свого життя він присвятив перекладам класиків світової літератури на українську мову.

Таким чином, нами встановлено, що у міру своїх сил і можливостей письменник, педагог, історик, етнограф, громадський діяч, видатний просвітитель Пантелеймон Куліш боровся на національну освіту, дбав про збереження живої української мови, введення її у науковий, літературний, освітній простір. Укладена ним українська «Граматка» та новий фонетичний правопис («кулішівка») справили значний позитивний вплив на розвиток національної освіти в Україні. Це стало особливою подією часу, оскільки з'явився перший підручник українською мовою для народної школи мав виховний і пізнавальний зміст. У ході аналізу праць П.О. Куліша – українського буквара і читанки «Граматки», так званих «метеликів» і вірша «До рідного народу» розкрито педагогічні ідеї ученого, а саме: *навчання дітей рідною мовою* (навчання дітей грамоти, читання й письма українською мовою з елементами граматики, орфографії, а також пояснювального читання з використанням вправ із розвитку зв'язного мовлення); *навчання дітей історії* нашого рідного краю од найдавніших часів; *розвиток патріотичних почуттів*: оповідання про героїчне минуле українського народу, відомості про видатних історичних осіб, уривки з пам'яток культури; *виховання* громадських почуттів на матеріалах рідного фольклору, прислів'їв, віршів; гуманних і духовних цінностей на матеріалах священного письма і окремих сторінок біблійної історії; *сприяння* доступності і підвищенню освітнього рівня українців.

Висновки. Підсумовуючи скажемо, що Пантелеймон Куліш широко відтворив життя різних сфер тогочасного суспільства і тим самим він звеличив самобутність духовного життя нашої української нації. Аналіз праць П. Куліша доводить, що всі вони пройняті патріотично-національним напрямом із збереженням рідної, української мови. Доведено, що у своїх працях учений-педагог порушував важливі педагогічні ідеї, які є актуальними й сьогодні і є неціненною скарбницею для сучасного українського шкільництва.

Література:

1. Кравченко О. Педагогічна робота Пантелеймона Куліша / О. Кравченко // Вісник Черкаського університету. Випуск 129. Педагогічні науки. – Черкаси, 2008. С. 4551.
2. Куліш П. До рідного народу / П.Куліш. – СПб, 1882. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ukrlit.org/kulish_panteleimon_oleksandrovych/do_ridnoho_narodu
3. Куліш П. Граматка / П.Куліш. – СПб, 1857. – 149 с.
4. Куліш П. О. Жизнь Куліша / П. О. Куліш // Спогади про Тараса Шевченка. — К., 1982. — С. 120—121.
5. Літературно-науковий вісник. – 1919. – №7-9. – С.94.

6. Міхно О.П. Педагогічна і просвітницька діяльність Пантелеймона Куліша. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 4. С. 59-60.
7. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.

References:

1. Kravchenko O. (2008). Pedahohichna robota Panteleimona Kulisha [Pedagogical work of Panteleimon Kulish]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu - Bulletin of Cherkasy University*, 129. *Pedahohichni nauky - Pedagogical Sciences*, 4551. [in Ukrainian].
2. Kulish P. (1882). Do ridnoho narodu. [To native people]. Retrieved from http://ukrlit.org/kulish_panteleimon_oleksandrovych/do_ridnoho_narodu [in Ukrainian].
3. Kulish P. (1857). Hramatka. [Grammar], 149. [in Ukrainian].
4. Kulish P. O. (1982). Zhyzn Kulisha. [Kulish life]. Spohady pro Tarasa Shevchenka - Memories of Taras Shevchenko, 120-121. [in Ukrainian].
5. Literaturno-naukovy visnyk. [Literary and Scientific Bulletin]. (1919), 7-9, 94. [in Ukrainian].
6. Mikhno O.P. (2009). Pedahohichna i prosvitnytska diialnist Panteleimona Kulisha. [Pedagogical and educational activities of Panteleimon Kulish]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*- Ukrainian language and literature at school, 4, 59-60. [in Ukrainian].
7. Sukhomlynska O. (2003). Istoryko-pedahohichni protses: novi pidkhody do zahalnykh problem. [Historical and pedagogical process: new approaches to common problems], 68. [in Ukrainian].